

Жасұланұлы М.

*Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің заң факультетінің студенті
(Ғылыми жетекші - Абыласимов М.Н., PhD, Associate Professor, Академик Е.А.Бөкетов
атындағы Қарағанды университетінің «Конституциялық және халықаралық құқық»
кафедрасының меңгерушісі)*

СОТ ӘДІЛДІГІНІҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚАҒИДАЛАРЫ

Сот билігі - мемлекеттік биліктің дербес және тәуелсіз тармағы оның мақсаты: 1) мемлекет пен азаматтар, заңды тұлғалар арасындағы әлеуметтік жанжалдарды заң негізінде шешу; 2) заңдардың конституцияға сәкестігін бақылау; 3) атқарушы билік органдарымен және лауазымды адамдармен өзара қарым-қатынастарында азаматтардың құқықтарын қорғау; 4) қылмыстарды тергеп-тексеру кезінде азаматтардың құқықтарының сақталуын бақылау; 5) заңды фактілерді анықтау.

Сот билігін оны жүзеге асыратын органдар жүйесі және осы органдардың белгілі бір әрекеттерді орындау мүмкіндігі, сондай-ақ осы әрекеттерді өзі орындау деп түсіну керек. Бұл элементтер бір-бірімен тығыз байланысты, сол себепті жүйе ретінде маңызға ие [1;74].

Сот әділдігі - сот билігінің маңызды көріністерінің бірі. Сот әділдігі - сот шешімдерінің заңдылығын, негізділігін, әділдігін және жалпыға бірдей міндеттілігін қамтамасыз ететін заң талаптары мен ол белгілеген тәртіп тұрақты сақталған кезде нақты істерді қарау бойынша сот жүзеге асыратын құқық қорғау қызметі.

Сот органдарының адам құқықтарын қорғау қызметін тиімді атқару үшін сот билігі күшті, тәуелсіз, беделді болуы шарт. Сот билігінің мәртебесі, ең алдымен, оны жүзеге асыру принциптерін тұжырымдау арқылы ашылады.

Сот әділдігінің конституциялық қағидаттары - бұл Қазақстан Республикасының Конституциясында және басқа заңдарда бекітілген, сот әділдігінің демократиялық мәнін білдіретін, біртұтас жүйені құрайтын, оның алдында тұрған міндеттерді орындау бойынша сот билігінің ұйымдастырылуы мен қызметін айқындайтын неғұрлым жалпы сипаттағы негізгі, бастапқы, басшылыққа алатын нормативтік ережелер (нормалар, талаптар, идеялар).

Қазақстан Республикасы Конституциясының 77-бабында бекітілген сот әділдігінің Конституциялық қағидаттарының жүйесі мынадай қағидаттарды қамтиды:

1) адамның кінәлі екендігі заңды күшіне енген сот үкімімен танылғанша ол жасалған қылмысқа кінәлі емес деп есептеледі;

2) бір құқық бұзушылық үшін ешкімді де қайтадан қылмыстық немесе әкімшілік жауапқа тартуға болмайды;

3) өзіне заңмен көзделген соттылығын оның келісімінсіз ешкімнің өзгертуіне болмайды;

4) сотта әркім өз сөзін тыңдатуға құқылы;

5) жауапкершілікті белгілейтін немесе күшейтетін, азаматтарға жаңа міндеттемелер жүктейтін немесе олардың жағдайын нашарлататын заңдардың кері күші болмайды. Егер құқық бұзушылық жасалғаннан кейін ол үшін жауапкершілік заңмен алынып тасталса немесе жеңілдетілсе, жаңа заң қолданылады;

6) айыпталушы өзінің кінәсіздігін дәлелдеуге міндетті емес;

7) ешкім өзіне-өзі, жұбайына (зайыбына) және заңмен белгіленген шектегі жақын туыстарына қарсы айғақ беруге міндетті емес. Діни қызметшілер өздеріне сеніп сырын ашқандарға қарсы куәгер болуға міндетті емес;

8) адамның кінәлі екендігі жөніндегі кез келген күдік айыпталушының пайдасына қарастырылады;

9) заңсыз тәсілмен алынған айғақтардың заңды күші болмайды. Ешкім өзінің жеке мойындауы негізінде ғана сотталуға тиіс емес;

10) қылмыстық заңды ұқсастығына қарай қолдануға жол берілмейді [2].

Аталған қағидаттар салалық заңнамада көрсетілген және егжей-тегжейлі реттелген.

Мысалы, ҚР Конституциясының 77-бабы 3-бөлігінің 1, 6, 8-тармақтарында бекітілген қағидаттар ҚР Қылмыстық-процестік кодексінің 19-бабында да көрініс тапты және кінәсіздік презумпциясы қағидатын құрайды [3; 97-102].

Қазақстан Республикасы Конституциясының 77 - бабы 3-бөлігінің 7-тармағында көрсетілген қағидат іс жүргізу заңнамасында да көрсетілген. Теорияда ол куәлік иммунитет қағидасы деп аталады [4; 164-166].

Қазақстан Республикасы Конституциясының 77-бабы 3-бөлігінің 2-тармағында бекітілген қағидат қылмыстық және әкімшілік заңнамада да бекітілген және бір құқық бұзушылық үшін қайтадан жауапқа тартуға жол бермеуді көздейді [5; 14-19], [6; 29]

Дәлелдемелерді оның заңға сәйкестігі тұрғысынан бағалау мәселелерін құқықтық реттеу де маңызды, сол себепті іс жүргізу заңнамасында бекітілген [7; 18-21].

Сот әділдігінің әрбір қағидаты соттардың ұйымдастырылуы мен қызметінде өзіндік рөл атқарады. Бұл принциптер шашыраңқы емес, жиынтықта жұмыс істейді. Олар сот органдары мен олардың конституциялық құрылыстың, саяси және экономикалық жүйелердің, азаматтардың құқықтарының, бостандықтары мен заңды мүдделерінің және басқа да әлеуметтік құндылықтардың қолсұғушылықтарынан қорғауға бағытталған қызметін ұйымдастырудың ортақ мақсатымен біріктірілген.

Бұл принциптер құқықтық принциптердің бір түрі болып табылады.

Құқық принциптері - негізгі, жалпыға міндетті нормативтік ережелер, оның мәнін білдіретін құқықтың негізгі идеялары. Құқық теориясында құқықтық принциптер, әдетте, жалпы құқықтық, салааралық және салалық болып жіктеледі.

Сот әділдігінің конституциялық қағидаттары Қазақстан Республикасының Конституциясында және салалық заңнамада және конституциялық заңнамада бекітіледі және олар салааралық қағидаттардың қатарына жатады.

Бұл принциптердің құқықтық табиғаты үш аспектіде қарастырылады: біріншіден, конституциялық құқық нормалары ретінде; екіншіден, сот тәжірибесінің ажырамас бөлігі ретінде, яғни құқық қолдану тәжірибесінде жүзеге асырылатын нормалар - принциптер; үшіншіден, конституциялық құқық ғылымының құрамына кіретін ғылыми ережелер ретінде.

Конституциялық нормалардың құқықтық табиғаты келесі белгілермен сипатталады: олар реттелетін қатынастардың ең жалпы заңдылықтарын көрсететін объективті сипатқа ие; олар тұрақты және органикалық түрде жалпы құқықтық принциптермен байланысты және олардың нақтылануын білдіреді.

Сот әділдігінің Конституциялық принциптері, барлық құқықтық принциптер сияқты, әмбебаптығымен, жалпы маңыздылығымен сипатталады және сот әділдігімен байланысты құқықтық қатынастар субъектілерінің мінез-құлқының заңдылық критерийлері ретінде әрекет етеді. Сот әділдігінің барлық қағидаттарын іске асыру заңдылықтың жалпы құқықтық қағидатымен байланысты.

Сот әділдігінің барлық Конституциялық принциптері біртұтас жүйені құрайды: принциптердің өзіндік мазмұны және белгілі бір кепілдік жүйесі бар, бірақ барлық принциптер бір-бірімен ажырамас байланыста жұмыс істейді.

Сот әділдігінің ең маңызды қағидаттары Қазақстан Республикасының Конституциясында бекітілген. Олар салалық заңнамада, сондай-ақ адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясында, азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіде, Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарды қорғау туралы Еуропалық Конвенцияда бекітілген халықаралық құқықтың нормалары мен қағидаттарында нақтыланады, сот әділдігін жүзеге асырудың негізгі конституциялық базасын құрайды.

Сот әділдігінің конституциялық қағидаттарын іске асыру-оларды іске асыру. Оларды жүзеге асыру процесі күрделі және қарама-қайшы, өйткені бұған бірқатар объективті және субъективті факторлар кедергі келтіреді.

Сот әділдігінің конституциялық қағидаттарын іске асыру кепілдіктер жүйесімен қамтамасыз етіледі: жалпы (саяси, құқықтық, экономикалық және рухани) және әрбір қағидатқа қатысты арнайы.

Сот әділдігінің конституциялық принциптерін іске асыру нысандары әртүрлі. Кейбір конституциялық нормалар - сот әділдігінің қағидаттары үнемі, үздіксіз жүзеге асырылады. Мысалы, сот жүйесінің бірлігі принципі. Басқа конституциялық принциптер, мысалы, тараптардың бәсекелестігі мен теңдігі принципі тиісті құқықтық қатынастар субъектілерінің күнделікті қызметін талап етеді. Бұл нормалар сатылы түрде жүзеге асырылады. Келесі кезеңдер бөлінеді: а) сот әділдігінің конституциялық принциптерін іске асыруға дайындық кезеңі; б) осы норманы тікелей қолдану кезеңі. Сот әділдігі қағидаттарын бекітетін конституциялық нормалардың көпшілігі құқықтық қатынастар (Конституциялық, қылмыстық іс жүргізу, азаматтық іс жүргізу және әкімшілік іс жүргізу) шеңберінде іске асырылады.

Конституциялық құқық нормаларында бекітілген Сот әділдігі қағидаттары бүкіл сот жүйесінде іске асырылады. Осы қағидаттарды іске асырудың төрт деңгейін ажыратуға болады: сот жүйесінің барлық буындарында іске асыру; сот жүйесінің жоғары буындарында (Конституциялық Сотта, Жоғарғы сотта) іске асыру; сот жүйесінің орта деңгейінде (облыстық және оларға теңестірілген басқа да соттарда) іске асыру; аудандық соттардың қызметінде іске асыру.

Сот әділдігі қағидаттары негізінде сот ісін жүргізу-бұл іске қатысушы адамдардың өз құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға тең мүмкіндіктерін қамтамасыз ететін демократиялық сот әділдігінің маңызды қағидаты. Сот әділдігі қағидаттарын іске асыру адам мен азаматтың әділ сот талқылауына құқықтарының іске асырылуына кепілдік беруі тиіс.

Әдебиеттер тізімі:

1 Копабаев О.К. Конституционно-правовые основы организации государственной власти в Республике Казахстан в соответствии с принципом ее разделения на ветви. – Алматы: Жеті Жарғы, 2013. - 274 с.

2 Қазақстан Республикасының Конституциясы. Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды.

3 Аргимбаев Г. Презумпция невиновности в уголовном процессе // Вестник КазНУ. Серия юридическая. - 2013. -№1 (65). – С.97-102

4 Салимов С.И. Свидетельский иммунитет как самостоятельный институт уголовно-процессуального права // Право и государство: теория и практика. -2021. -№1 (193). -С.164-166

5 Василевич С.Г. Принцип недопустимости повторного применения мер ответственности за одно правонарушение // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. -2016. -№1, -С.14-19

6 Скуратова А.Ю. Актуальные проблемы реализации принципа ne bis in idem в международном уголовном праве // Право и управление. XXI век. - 2024; -№ 20 (2). -С.29-44.

7 Аубакирова А.А. Допустимость доказательств в уголовном процессе Республики Казахстан //Вестник ЮУрГУ. Серия «Право». -2014. -№3 (14). -С.18-21.

Мушманова Р.М.

студентка гр. МП-41р21 юридического факультета Карагандинского университета им.

Е.А. Букетова

(Научный руководитель: Нурбекова Г.Т. старший преподаватель, м.ю.н. кафедры конституционного и международного права Карагандинского университета им. Е.А.

Букетова)

**ОБМЕН ИНФОРМАЦИЕЙ ПО НАЛОГОВЫМ ВОПРОСАМ В РАМКАХ ОЭСР:
СТАНДАРТЫ, ИНСТРУМЕНТЫ И МЕЖДУНАРОДНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО**